

اصول کتابت و صفحه‌آرایی

قرآن‌های دوره ایلخانی

تألیف:

سامره کاظمی

نشر آینور

زمستان ۱۳۹۷

سرشناسه	: کاظمی، سامره، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: اصول کتابت و صفحه آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی / تالیف سامره کاظمی.
مشخصات نشر	: تهران: آی نور، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۶ ص.: مصور، جدول.
شابک	: ۳۴۰۰۰ ریال 978-600-7348-90-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: قرآن -- رسم الخط و کتابت
موضوع	: Qur'an -- Orthography
موضوع	: خوشنویسی اسلامی -- ایران -- تاریخ
موضوع	: Islamic calligraphy -- Iran -- History
موضوع	: ایران -- تاریخ -- ایلخانان، ۶۵۱ - ۷۵۶ ق.
موضوع	: Iran -- History -- Ilkhanids, 1253 - 1358
رده بندی کنگره	: ۷۷۰/۶۷۳ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۱۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۰۲۲۴۱

ISBN: 978-600-7348-90-1

شابک ۹۰-۱-۷۳۴۸-۰۰-۱

عنوان: اصول کتابت و صفحه آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی

نویسنده: سامره کاظمی

صفحه آرا و طراح جلد: رحیم کبیر صابر

ناشر: نشر آینور

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۴۰۰۰ ریال

مرکز پخش: شرکت اطلاع رسانی و خدمات کتابداری چاپار- ۸۸۸۹۹۶۸۰

حق چاپ و نشر برای انتشارات آینور محفوظ است.

فهرست مطالب

۹.....	مقدمه
۱۱.....	فصل اول
۱۱.....	بخش اول: ظهور اسلام و پیدایش کتابت قرآن مجید
۱۹.....	بخش دوم: معنا و مفهوم کتابت
۲۳.....	بخش سوم: بررسی کتابت دوران اسلامی
۲۳.....	سیر تحول کتابت در این اسلامی تا دوره ایلخانی
۲۳.....	سیر تحول خط خوشنویسی
۳۶.....	سیر تحول صحافی و تجلید (پلدا آایی)
۳۹.....	سیر تحول تذهیب
۴۲.....	سیر تحول صفحه‌آرایی
۴۳.....	رنگ در کتابت دوران اسلامی
۴۵.....	بخش چهارم: تاریخچه حکومت مغول
۴۶.....	دوره مغول و حکومت ایلخانی (۶۵۶-۷۳۶هـ.ق) (۱۲۵۸-۱۲۹۵ م)
۵۷.....	فصل دوم
۵۷.....	بخش اول: هنر دوره ایلخانی
۵۷.....	معماری دوره ایلخانی
۶۱.....	تزئین معماری در دوران ایلخانی
۶۴.....	هنرهای تزئینی در زمان ایلخانان
۶۵.....	نساجی
۶۶.....	سفالگری
۶۸.....	فلزکاری
۷۲.....	چوب و هنرهای وابسته به آن
۷۴.....	کتاب‌آرایی دوره ایلخانی

بخش دوم: کتابت دوره ایلخانی.....	۸۷
کتابت دوره ایلخانی.....	۸۷
تعریف کاتب در هنر اسلامی.....	۹۹
بررسی نقش و جایگاه کاتب و آداب و اصول کتابت در رساله‌های خوشنویسی.....	۱۰۰
بخش سوم: کاتبان دوره ایلخانی.....	۱۰۹
شرح حال تعدادی از معروف‌ترین کاتبان قرآن‌نویس دوره ایلخانی.....	۱۰۹
بخش چهارم: بداول.....	۱۳۵
فصل سوم.....	۱۶۹
بخش اول: صفحه‌آرایی.....	۱۷۱
پیشینه صفحه‌آرایی.....	۱۷۱
تعریف صفحه‌آرایی.....	۱۷۳
تعریف صفحه‌آرایی.....	۱۷۳
بخش دوم: ابزار و وسایل لازم برای صفحه‌آرایی.....	۱۷۵
بررسی ابزار و وسایل لازم برای کتابت در دوره ایلخانی.....	۱۷۵
کاغذ و انواع آن.....	۱۷۵
نحوه شناخت و چگونگی نام‌گذاری انواع کاغذ نام‌یافته در نسخه خطی (قرآن‌های دوره ایلخانی).....	۱۷۹
بیان کاغذ و خصوصیات آن در رسالات خوشنویسی.....	۱۸۴
قطع و اندازه‌های رایج کاغذ در دوره ایلخانی.....	۱۸۹
تقسیمات و تناسب اوراق در صفحه‌آرایی.....	۱۹۳
ابزارهای کتابت.....	۲۰۰
بخش سوم: عناصر و تزئینات به‌کار رفته در صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی.....	۲۰۹
بررسی عناصر و تزئینات به‌کار رفته در صفحات و نقش و اهمیت آنها در صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی.....	۲۰۹
خط.....	۲۰۹
تذهیب و تزئینات قرآن‌های دوره ایلخانی.....	۲۲۵
نقوش و تزئینات به‌کار رفته در تذهیب و صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی.....	۲۳۷
انواع تزئینات به لحاظ نوع نقوش.....	۲۴۰

طبقه‌بندی نقوش و تزئینات به لحاظ جایگاه استفاده آنها در صفحه‌آرایی	۲۶۴
قرآن‌های دوره ایلخانی	۲۶۴
رنگ در صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی	۲۷۰
صحافی و تجلید	۲۸۴
انواع جلد به لحاظ ماهیت، جنس و کاربرد آن	۲۸۷
اصطلاحات مرسوم در هنر جلدسازی	۲۹۱
بررسی نمونه جلد‌های قرآن‌های دوره ایلخانی	۲۹۲
فهرست تصاویر و جداول	۲۹۷
فهرست جداول	۳۰۱
ضمیمه الف: جدول حاکمان دوره ایلخانی	۳۰۲
ضمیمه ب: جدول تعدادی از کاتبان و مذهبیان دوره ایلخانی	۳۰۲
ضمیمه ج: جدول کاتبان و مذهبیان دوره ایلخانی به ترتیب استاد و شاگرد	۳۰۳
منابع و مآخذ	۳۰۵

مقدمه

با ظهور اسلام و نزول وحی، معجزه‌ای که خداوند توسط جبرئیل بر پیامبر اسلام حضرت محمد (ص) نازل کرده بود، مسلمانان صدر اسلام در صدد حفظ و ثبت آن برآمدند، اما نازیبا، های خط بدوی باعث شد تا اعراب در ابتدا به جای ثبت آن، به حفظ قرآن روی آورند.

حافظه اعراب در ثبت ضبط کلام وحی فوق‌العاده بود، اما نیاز به ثبت و ضبط هر حرف و هجای قرآن و اتصال دقیق آن به نسل‌های بعد، اتکا به هر چیز خط‌پذیری چون حافظه آدمی را ناممکن می‌ساخت. این مسائل باعث شد تا آنها به ایجاد تحول و دگرگونی در خط بپردازند. با این ترتیب، کتابت قرآن مجید در قرون اولیه هجری قمری آغاز شد و خط و تذهیب در این هنر با درخششی حیرت‌انگیز، تقرب بیشتر به کنه ربوبی متن قرآن و درک عمیق‌تر آن را ممکن می‌ساخت.

در تاریخ هنر دوره اسلامی، کتابت قرآن به علت اهمیت و ارزش موضوع از جایگاه والایی برخوردار است و از آنجا که کلام وحی را در برابر دیدگان نمودار می‌سازد و در برگیرنده محتوا و مفاهیم دین مبین اسلام است به عنوان متعالی‌ترین و شریف‌ترین هنر، نزد مسلمانان شناخته شده و مایه پیوستگی و وحدت بین آنهاست. تا به امروز در هر دوره، قرآن‌ها را بر اساس ویژگی‌ها و سبک خاص همان دوره به بهترین نحو و زیباترین شکل ممکن کتابت می‌کنند.

کتابت در فرهنگ‌نامه‌های ادب فارسی و عربی به معنی نوشتن و تحریر کردن است، اما این کلمه در ارتباط با هنر و تمدن دوران اسلامی از معنا و مفهوم گسترده‌تر و عمیق‌تری برخوردار است که نه تنها سیر تحول خط و خوشنویسی که عناصر دیگری چون تذهیب، رنگ و نقوش، کاغذ و صحافی و تجلید و ... را در برمی‌گیرد و بدون

شناخت و در نظر گرفتن هر یک از این عناصر نمی‌توان معنا و مفهوم جامعی از کتابت دوران اسلامی به‌ویژه هنر کتابت قرآن ارائه داد. در حقیقت هنر صفحه‌آرایی امروز ریشه در هنر کتابت دوران قدیم دارد و به خاطر ارزش و ویژگی‌های خاص این آثار و برای بالا بردن سطح کیفی و هویت‌بخشی به آثار هنری امروز شناخت و تحلیل آنها به عنوان بخشی از هنر اسلامی - ایرانی ضروری می‌نماید.

در این میان قرآن‌های متعلق به دوره ایلخانی در کنار ارزش هنری و نسخه‌شناسی، به خاطر نوع صفحه‌آرایی، تذهیب و تنوع نقوش به‌کار رفته در آنها جزء بهترین و نفیس‌ترین قرآن‌ها در هنر دوره اسلامی به شمار می‌روند، به طوری که هر یک از آنها گنجینه عظیمی در هنر کتابت محسوب می‌شود که پیشینه تاریخی درخشان ما را در هنر صفحه‌آرایی و کتاب‌آرایی نشان می‌دهد، اما تا به امروز با دیدی گرافیکی تخصصی مورد بررسی قرار نگرفته است.

بر اساس علاقه و ضرورتی که گارنده به شناخت قرآن‌های دوره ایلخانی داشته، سعی بر آن شده است در این کتاب به بررسی زیبایی‌شناسی صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی پرداخته شود تا از این طریق بتوان، علاوه بر ویژگی‌ها و ساختار خاص صفحه‌آرایی آنها، جذابیت‌ها و تمهیداتی که کاتبان و مذهب‌ان برای زیباتر کردن این آثار در هنر صفحه‌آرایی به کار برده‌اند به صورت تخصصی بررسی شود.

در این راستا تاریخچه و سیر تحول کتابت قرآن، در ایلخانی و هنر این دوره به‌ویژه هنر کتابت و کتاب‌آرایی بیان می‌گردد و کاتبان و مذهب‌ان نامی دوره ایلخانی به همراه مشخصات صفحه‌آرایی و نسخه‌شناسی و تصاویر گردآوری شده از این قرآن‌ها معرفی می‌شود، سپس با توجه به ویژگی‌های خاص صفحه‌آرایی در قرآن‌های دوره ایلخانی به بررسی تخصصی هنر صفحه‌آرایی آنها در بخش‌هایی شامل: بررسی ابزار و ادوات کتابت و صفحه‌آرایی، بررسی عناصر و تزئینات به کار رفته در صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی شامل خط و خوشنویسی، تذهیب و تزئینات، نقوش و رنگ، اصول صفحه‌آرایی، صحافی و تجلید، پرداخته شده است.